

ADRIAN G. ROMILA

KALÓZOK ÉS KALÓZHAJÓK

Tengeri metszetek.

Történeti-imaginárius előfeltevések

...a Kolumbusz utáni kalózkodás olyan jelenség, amelyet ma bajosan elemezhetünk anélkül, hogy ne lennénk tekintettel arra a módra, ahogyan a populáris fogyasztásra szánt termékekben lecsapódik.

Miután a kalózok a Kolumbusz utáni nagy utazások történetéből átkerültek az elbeszélésekbe, azzá lettek, aminek ma tekintjük őket – a nyugati epikai hagyomány színes szövetébe ágyazódó, kalandokkal teli hajós-odüsszeiák pikareszk hőseivé. Ez a színes történet-szövet az esztétikai kifejezésmódnak köszönhetően kikerülte a kalózok tetteinek illegális jellegét és erőszakosságát, vagyis az erkölcsi értelemben elítélendő valóságot. A kalóztörténetek olyan valós, tengeren töltött élethez kapcsolódó történeteket olvasztottak magukba, amelyek nem a kalózkodással, hanem általában véve a fedélzeten töltött étellel függenek össze. Szó szerint kiterjesztették ezek imaginárius rendszerét, és tágabb értelemben a 16. és 19. század közé, szűkebben véve a 17–18. század idejére, a „kalózkodás aranykorába” helyezték ezeket.

A tengeri kalózok képzeletbeli világának alapvető elemeit könnyű felsorolni: háttérben tenger vagy tengerpart, a nyílt vízben hajó, főárbocán Jolly Roger-lobogó (piros vagy fekete alapon csontváz vagy koponya). Középen ápolatlan, szakállas egyén, bő vászonnadrágja begyűrve magas szárú csizmájába, vagy szűkre szabva a hosszú pantalló és a csatos cipő fölött; széles bőrvön fogja össze bő ujjú fodros ingét, felette hosszú szalonkabát, gazdag és színes paszománnyal vagy csak egy mellény; kissé görbe kard, széles markolattal lóg a testen átlósan, vállától derekig átvetett bőrszíjról;

Adrian G. Romila *Pirați și corăbii. Incursiune într-un posibil imaginar al mării* (Cartea Românească, București, 2015) című könyvének bevezető fejezete. Köszönet a szerzőnek a szövegközléshez való hozzájárulásáért.

övében kovás pisztoly, muskétaszzerű; fején háromszögletű kalap, néha tolldíszítés-sel vagy csak egy koponyával, esetleg csak egy tarkón megkötött kendő; és általában valami testi fogyatéék jele, a nem kifejezetten nyugodt élet tanúságaként: faláb, kam-póban végződő kéz, fekete kötés a fél szemem. Ehhez járulhat még egy vállon ülő zöld vagy piros papagáj, netán egy fülbevaló. Ez a kalóz, a tengeri rabló portréja, így ismerik őt mindenhol az euroamerikai kultúrában. Saját korához viszonyítva a ten-geri kalandregények, hasonló filmek vagy képregények hőse természetesen csak fik-cionális termék, szimbolikus-narratív sűrítmény, mely arra szolgál, hogy kielégítse a civilizált, törvény- és erkölcstisztelő modernséghez kapcsolódó tudatalatti rétegeit.

Könnyen megnevezhetjük az ezekben a történetekben művészi formában megje-lenített vágyakat: menekülés a klausztrófób kontinensről, kalandos vízi utazás, vad férfiasság, teljes szabadság vagy alternatív igazságszolgáltatás. Ezekhez kötődnek a további lazábban kapcsolódó, egymás közt felcserélhető, nagy epikus potenciállal rendelkező témák. Ilyen a titokzatos, nehezen megfejthető rejtvényekkel és okkult je-lekkel teleírt térkép, az elásott, elsüllyedt vagy barlang mélyére rejtett kincs, egy pa-radicsomi sziget varázslatos parttal és gazdagon burjánzó ligetekkel, csata a hajóhí-don, ahol test feszül testnek, karddal, csákllyákkal vagy muskétával; gyors összecsa-pás, melyet tengeri ütközet követ, és az ágyúk szétlövik a hajók oldalát. A kalózkor-ól vagy kalózkodásról szóló történeteket gyakran utalják az ifjúsági irodalom eszté-tikai körébe, de a bennük rejlő történelmi igazság nem érdektelen, sőt komoly tanul-mányozásra méltó, ámbár ismerjük el, valóság és fikció posztmodern keveredése ön-magában is régi igazságnak számít. A tengernek, az instabilitás és keveredés eredeti elemének képzeletbeli terében ezen igazság heterogén jellege minden más térnél job-ban érvényesül.

Képzelet és történelem, irodalom és popkultúra témájaként a Kolumbusz utáni kalózkodás olyan jelenség, amelyet ma bajosan elemezhetünk anélkül, hogy ne len-nénk tekintettel arra a módra, ahogyan a populáris fogyasztásra szánt termékekben lecsapódik. Ezek legtöbbször távol áll attól, hogy esztétikailag hiteles módon reflektál-jon arra, ami a 16. és 19. század közt a nyugati tengereken történt. Még mielőtt ko-moly tudományos szempontok szerint közelített volna valaki a témához, a kalózkodás már a tizenhetedik századi, sajátos jelenségeként történő legelső leírásai óta kü-lönféle vegyes történetek inspirálója volt. A dokumentumokban fellelhető valóság keveredett bizonytalan emlékekkel, hihetően hangzó misztifikálással és fantasztikus mesékkel. Ma csupán annyit tehetünk, hogy mindezeket megvizsgáljuk, a nyugati világ vonatkozásában (elsősorban az angol–amerikai környezetre összpontosítva, mert az arab és ázsiai kalózkodás nem tárgya e tanulmánynak), analógiákat talál-junk, és igyekezzünk belehelyezni az eseményeket a történelmi kontextusba. Ezáltal talán sikerül megvonni a valóság és fikció közti keskeny határt, azt, amely egyfelől a történelem gócpontjai, az emberek, helyszínek, dátumok és események, másfelől az ezeket megőrző, továbbadó fikciós mechanizmusok között húzódik. A figyelem az il-lusztrációkra, a témába vágó regényekre és filmekre összpontosul, mert a kimerevít-tett kép, az irodalmi-filmes elbeszélés a legjobb szintézisét nyújtja egy nyugaton és szerte a világon jellemző történelmi jelenség képzeletbeli adalékainak.

A kalózkodással mint tengeri képzzettel ugyanaz történt, mint az emberi múlt bár-mely más jelenségével, amelyet erőteljes hatásának köszönhetően a jungi értelem-ben vett „aktív fantázia” történetekké formált. Az abnormalitás és patológia keretei közé tartozó automatikus, „passzív fantáziával” ellentétben az „aktív fantázia” a szel-lemi-kulturális tevékenységek jellemzője, és az emberi lélek hajlandóságát jelképezi arra, hogy elsősorban a tudatalatti tartományából külféle utalásokat és korrelációkat vegyen át, ezeket pedig olyan világosan csoportosítsa, hogy az eredmény kétség-bevonhatatlan valóságnak tűnjön. Ezzel magyarázható azoknak a kalóztörténeteknek

az eklektikus volta, amelyek nyugaton, a 17. században tűntek fel, és amelyekben a tengeren töltött élet elemei keverednek a hőstörténetek, utazástörténetek és kalandregények mitikus toposzaival. A kalóztörténetek a tengeri kereskedelem virágzásának, a gyarmati terjeszkedésnek, a tengeri csatáknak és a sajtó elterjedésének, a tudományos-filozófiai fejlődésnek és a tipikus, felvilágosodás kori utópiákra jellemző tisztaságú álmok megjelenésének idején születtek. Magukba foglalják a kor reményeinek és félelmeinek érzelmi reprezentációit. Ma már tudjuk, hogy a képzelet dualisztikus, és nem csak azért, mert Gilbert Durand ezt több ízben kijelentette: „Ellensúlyoznunk kell – mondja – kritikai gondolkodásunkat, demisztifikált képzeletünket azzal az elidegeníthetetlen »vad gondolkodással«, amely testvéri kezet nyújt gőgös, civilizált emberként megélt elhagyatottságunkban.”¹ Azon túl, hogy a kalózkodás a nemzetközi tengeri közlekedés egyes területein jelenleg is zajlik, sokakból ma is termékeny rajongást vált ki, ma is olyan közeget teremt, amelyben a modern ember szabadon kinyilváníthatja magányát. Ez így volt a kalózkodás esztétizálásának kezdetekor is, ezért is olyan gazdag, szinte kimeríthetetlen kutatási terület, mely változatos intellektuális eszköztárat és változatos magatartásformákat kínál: az erőszak és a rablás elítélendő sötét tetteitől az etatista kereskedelmi monopólium elkerülésének toleráns változatáig, illetve a diszkriminatorikus társadalmi rétegződéssel ellentétes modus vivendi kialakításáig. Nem csak a lektűrirodalom és a karneváli világ kapcsolódik a halálfejes zászló alatt elkövetett törvénytelenésekhez.² A hiteles irodalom maga is (legalábbis egy ideig biztosan) közvetlenül abból a valóságból építkezett, amelyet reprezentált. Mi magunk a mai napig arról álmodunk a napi rutin és a nagyvárosi lét technikai megoldásai közepette, hogy van valahol egy kincs, egy varázslatos sziget, vár ránk egy utazás, egy szabad, vidám, különösebb erőfeszítésektől mentes élet.

Kik voltak hát a kalózkodók? Olyanok lettek volna, mint a róluk szóló történetekben?

Csak megközelítőleg tudjuk, kik voltak, és biztos, hogy nem úgy néztek ki, mint a róluk költött történetekben. A hézagos dokumentumokból a gazdag elbeszélő irodalom felé történő átmenet alakított rajtuk, ahogyan más, könyvek lapjaira vagy színpadra került legendás embereken, gengsztereken, cowboyokon, lovagokon, vámpírokon, boszorkányokon (vagy mifelénk a betyárokon) is alakított. David Cordingly „titokzatos alakoknak”³ nevezi őket, a kalóz elnevezés pedig már önmagában is problematikus, ahogy Patrick Pringle⁴ véli, „véleményfüggő” vagy „konjunkctúrafüggő”. Az olyan kalóz, aki hivatalos királyi engedéllyel rendelkezett, amint látni fogjuk, csak tovább bonyolítja a dolgokat. A romantikus alakok, amilyenek a történetekből megismerjük őket, nehezen köthetőek azokhoz a figurákhoz, akiket a periratokból, a hajónaplókból, az angol és spanyol gyarmati kormányzók jelentéseiből és tanúvallomásokból ismerünk, vagyis azokból a dokumentumokból, amelyek létezésüknek legfontosabb bizonyítékai. Erőszak, kínzások, ivászatok, betegségek, bűntettek és hirtelen halál kísérte mindig is a kalózáletet, mint minden olyan emberét, aki úgy próbál túlélni, hogy államok és hivatalosságok⁵ gyengeségét használja ki. Brutalitásuk megfelelt a kor brutalitásának, amelyben állandó volt a hatalomért, javakért és területekért folytatott háború (a nyugati világ kalózáiról szóló történetek születésének ideje nagyjából 1650 és 1750 közé tehető), a kalózkodás tetteit tehát saját koruk morális kontextusában kell látnunk, és nem szabad modern standardok szerint ítélnünk felettük.⁶ Ne feledjük, figyelmeztet Pringle, hogy a kalózkodás kora az Atlanti-óceánon és a Csendes-óceánon átívelő rabszolgakereskedelem kialakulásának kora, amikor ezerszám történtek barbár tettek, és noha etikai szempontból sokféleképpen magyarázták őket, voltaképpen egyértelműen embertelenek voltak.⁷ Nincsenek meghatározó kalóztulajdonságok, melyekből általánosítva kialakítható lenne egy átfogó tipológia: a kalózkodó egyéniségét formálta a kapitány, akinek a keze alatt szolgáltak, a

környék, ahonnan származtak, vagy ahol kalóztetteiket elkövezték, a hosszú távú érdekeik, azonnali céljaik, az íratlan szabályok. Sem merészebbek, sem bátrabbak nem voltak, mint a hasonlóképpen erőszakos tettekből élő emberek (tiszték, közlegények, lázadó parasztok, rablók). Eszük ágában sem volt bármikor, bárhogy harcolni, és (néhány különösen kegyetlen vagy bátor kapitány kivételével) konzervatívak voltak és utánczó, főleg a tengerészeket és katonákat utánozták. Magánéletükben lehetnek szeretetteljes, lojális, rafinált emberek vagy gátlástalan, brutális, irracionális és tékozló alakok, akiket megszedített a gyakran, és különösebb erőfeszítés nélkül megszerezhető gazdagság.

A legfontosabb kalózmítoszoknak nincs valós történelmi alapja, ezek többnyire az írói fantázia szüleményei. A kalóznak például csak ritkán voltak elásott kincsei, mert a jövedelmüket hamar elköltötték vagy befektették. Elképzelhető ellenben, hogy adott körülmények arra kényszerítették őket, hogy elássák a kincset, hogy az ügyesen elrejtett titokzatos kincsekről szóló mesékkel adott esetben sikerült megmenteniük az életüket. Az egyetlen kincs, amelyről hivatalosan is tudni véljük, hogy elásták, az angol Bartholomew Sharpé, aki 1702-ben, egy amerikai gyarmati börtönben halt meg, a kincs pedig ottmaradt valahol a Csendes-óceán partján, Dél-Amerikában vagy egyenesen a tenger fenekén.⁸ Túl rövid és brutális életük során többnyire nem volt idejük a J. M. Barrie *Pán Péter*-ében leírt ceremóniákban részt venni (a hajóról a tenger felé vezető keskeny deszkán végigmenni büntetésből) vagy éveken keresztül követni egy elásott kincshez vezető bonyolult útvonalat a térképen, mint Robert Louis Stevenson *Kincses sziget*-ében. A kalózkok ládái hétköznapi dolgokat tartalmaztak: gyógyszert, gyapotot, dohányt, rumot, cukrot, köteleket, selymet, vitorlavásznat, ruhákat, pisztolyokat, késeket vagy asztalosszerszámokat, a ládák tulajdonosait pedig sokkal jobban izgatta egy újabb anyagi előnyökkel kecsegtető tengerre szállás, mint hogy meghatározatlan ideig, titokzatos jeleket próbáljanak megfejteni.

Nagy részük a part menti kereskedők és tengerészek alsó és középső rétegeiből származott (a Francis Drake-hez hasonlóan nemesi rangra emelt kalózkok kivételnek számítottak), kevésbé kötötték őket koruk társadalmi, vallási és politikai konvenciói. Ezért megteremtették saját szimbólumrendszerüket és saját standardjaikat, mintegy kipróbálták a demokráciát, sőt felépítettek egy olyan kultúrát, amelyben mindenki a maga ura, („masterless” Marcus Rediker⁹ szerint). Ez a kultúra nagyrészt különféle egyenlőségelvű, praktikus értékekre alapozott, melyeket többnyire az ókori és középkori szokásrendből vettek át. Ilyen például a zsákmány hierarchia szerinti elosztása, a közös megegyezés, a kapitányválasztás, a kapitány és másodkapitány, illetve a többi rang közötti határozott és mindenki által elfogadott különbségtétel. Sokan sem minimális iskolázottsággal, sem biztonságos társadalmi háttérrel nem rendelkeztek, így aztán nehéz feltételezni, hogy lett volna csoporttudatuk, saját identitástudatuk vagy jövőképük. Egyes esetekben, noha nem normaként, de mégis létezett valami hasonló, például a tortugai kalózkoknak lehetett ilyesfajta tudata, amikor ellenálltak a 17. századi spanyol uralomnak a Karib-szigeteken. Valószínű, hogy a kalóztestvériségek sem az erős osztálytudat hatására születtek, hanem sokkal inkább földrajzi és kölcsönös gazdaságpolitikai érdekek hatására, a tenger és a környező szigetek világában történő gyors és tartós meggazdagodás reményében. A szabadság és az egzisztenciális boldogság kifejezésének tartott kalózkodás a modern ethosz kivetülése, amely a felvilágosodás hajnalán indul, és a tizenkilencedik századi posztromantikus felfogásban ér véget.

A nyugati kalózkodás Európától távoli területekre, például Észak-Amerika partjaira, a közép-amerikai szigetvilágra, Indiai-óceánra, Afrikába és Madagaszkárra való összpontosulása a korabeli kereskedelem működésével magyarázható. A kalóztámadások kedvelt kereskedelmi útvonalai távol estek a nagy tengeri hatalmak hadi-

hajóinak útvonalaitól, az öblök és kikötők széltől és civilizációtól védett parti vizei megfeleltek a kalózok könnyű kétárbocosainak (goelette), de a nagy hadihajók számára nem volt elég mély a vizük. Az a körülbelül ötezer angol–amerikai kalóz a szabad kereskedelem és a vagon elleni szétszórt és ismételt támadásaikkal valóságos válságba sodorta 1716 és 1726 közt a Brit Birodalmat.¹⁰ Ugyanez történt az előző században a Spanyol Birodalommal, melynek az Újvilág kincseivel roskadásig töltött gályáit egyaránt rendszeresen fosztogatták a lázadó és a zsebükben királyi engedélyt hordozó kalózok. A tengerek megtisztítása a kalóztámadásoktól egyfelől prédikációk, cikkek, pamfletek és kiáltványok egész sorát ihlette, melyek mind hozzájárultak a kalózokkal szemben negatív, azok kiirtására törekedő szemlélet kialakításához. Másfelől megnyitották az utat a kalózokról szóló mesék és legendák előtt. Nagyjából 1726-ig, amikor már csupán maroknyi notórius tengeri rabló fosztogatta a hajózási útvonalakat,¹¹ a kalózok sorsa nagymértékben a róluk szóló hírektől, sikereiknek és kudarcaiknak történeteitől függött. A negatív töltetű hírek rontottak a kalózok közmegejtésén, a „leggonoszabb” tengeri rablókról szóló hírek pedig elvették a kedvét azoknak, akik netán követték volna őket. Mindez keveredve azzal a feltételezéssel, hogy gonosztevők csak az alsóbb osztályokból származhatnak, befolyásolta a kalózság megítélését. A jelenség egyes kutatói, mint Patrick Pringle odáig merészkednek, hogy egyenesen azt állítják, a kalózok ellen voltaképpen az írók vétették a legnagyobbat, amikor munkáikban eltúlozták és kifigurázták a kalózokat és az elbeszélt történeteket, és pontosan azt adták a közönségnek, amit az hallani akart.¹² Nem mint ha ez nem lehetett volna igaz, ám függetlenül a szenzációéhes közönség mohóságától és az írók hiperbolisztikus megjelenítéseitől a kalózok valóban a tengeren elkövetett illegálisok nagymesterei voltak, még ha ritkán folyamodtak is gyilkossághoz. A teherhajók erőszakos kiürítése, a többnyire fegyvertelen, védekezésre képtelen legénység terrorizálása, a hajórakomány gyarmati államok által megszabott, monopóliumot és vámdíjakat elkerülő áruka bocsátása, a hajók eltulajdonítása, a rajtuk szolgáló személyzet erőszakos partra tétele, az ellenálló hajók megtámadása és felgyújtása, hamis zászlók és jelvények kitévése, hogy ezzel csapdába csalhassák a kiszemelt hajókat, az ellenállás mindennel szemben, amit az adott kor jogszerűnek tartott, mind elítélendő tetteknek számít, függetlenül attól, hogy korabeli vagy modern normák szerint vizsgáljuk. Nehéz megbecsülni, melyek azok a források, amelyek a nyugati kalózvilágról szőtt képzelet háttérében állnak, és mennyire tekinthetjük ezeket megbízhatóknak. Tudjuk, hogy ezek hitelessége nem befolyásolta azt a módot, ahogyan megtermékenyítették a képzeletvilág tipológiáját, és azt is, hogy a kalózok tettei, akárhonnán is nézzük őket, végső soron törvénytelenek voltak. Mindig szem előtt kell tartanunk azt, hogy a teljes 18. század, amelyhez előszeretettel viszonyulunk, világfelfogásában preromantikus volt, vagyis erőteljesen alapozott a képzeletre. A tengeri eposzokon (Defoe, Swift) és az utópia rögeszméjén át ez a század készítette elő a tizenkilencedik század hasonló műfajú nagy szövegeit, Melville, Morison, Stevenson, Verne és Conrad regényeit. Nem csupán a tengeren történő rablás témája kapcsolódik a kalózkodáshoz, hanem általában véve a tenger témája, mert annak az embernek a motívuma, aki sorsát az ingatag tengerre bízta, a másik világ felfedezésének és felépítésének, az ismeretlen szigetnek, a hajó fedélzetén megélt kalandnak a témája minden egyes részletében lefedi a régi hajók fedélzetén élt tengerészellet különféle aspektusait.

Az első kalózokról szóló könyvet egy francia származású holland orvos, Alexander Exquemelin írta, aki a nyugat-indiai gyarmatokon élt és utazott, és felhasználta mindazt, amit a témában arrafele hallott. 1678-ban holland nyelven publikálta *De Americaensche Zee-Roovers* címmel az első kalóztörténetek gyűjteményét. Legtöbbjét hitelesnek tűnő forrásokból vette át (állítólag beszélgetett szemtanúkkal, többek

közt Harry Morgannal, a könyv főszereplőjével, hozzáfért különböző periratokhoz, szóval első kézből gyűjtött információ).¹³ Munkáját viszonylag gyorsan lefordították német, spanyol és angol nyelvre. Az angol kiadás 1684-ben jelent meg az alábbi címmel: *The Buccaneers of America. A True Account of the Most Remarkable Assaults Committed of Late Years Upon the Coasts of West Indies by the Buccaneers of Jamaica and Tortuga* (Amerika kalózsai. Hú elbeszélése a jamaikai és tortugai kalózok elmúlt években megesett hihetetlen támadásainak Nyugat-India partjain). Ez az 1681-es spanyol kiadáshoz képest némi kiegészítést tartalmaz. A könyv három része elsősorban a Karib-tenger, Közép-Amerika, Venezuela és Kolumbia partjainak francia és angol kalózáiról szól, akik a spanyol katonai és kereskedelmi érdekek ellen harcoltak. Tetteik a számos utólagos fordításnak és újradadásnak köszönhetően a kalózlegendák egyik legfőbb forrását jelentik. Jack Beeching, a könyv egyik modern, amerikai kiadásának értelmezője ezt mondja Exquemelinről: „Színes személyes emlékezése egybeesett az Európában ekkortájt népszerűvé váló pikareszk stílusával, így a kalóz alakja központi figurája lett a romantikus mitológiának. Anarchista, akadályt nem tűrő, extravagáns, szadista, mesterlövész, vad és bátor, a kalóz vidám cimboráinak a protestáns harcosok közt, nemcsak az óvatosan etikus mai üzletember fantáziájának szüleménye, hanem egyenesen annak történelmi előképe.”¹⁴

Exquemelin könyvének történelmi hangulata ellenére (helyszíneket, adatokat, neveket ad meg pontosan, helyenként a szereplők levélváltásából, hiteles vallomásokból idéz) nehéz megállapítanunk, munkájában mennyi az igazság, és mennyi a fikció.

Ugyancsak tengereken játszódó „igaz történeteket” írt a titokzatos angol kapitány, Charles Johnson (akit egyesek Daniel Defoe-val, mások egy álneven író ismeretlen szerzővel azonosítanak), aki 1724-ben adta ki *A General History of Lives and Adventures of the Most Famous Highwaymen, Murderes, Street-Robbers* vagy röviden *A General History of the Robberies and Murders of the Most Notorious Pyrates* (A leghíresebb kalózok rablásainak és gyilkosságainak általános története). Voltaképpen ez volt a 18. századi kalóztörténetek legfontosabb forrása, a történészek általában egyetértenek abban, hogy Johnson teremtette meg a modern kalózfelfogást és a történelmi háttérét annak, amit „a kalózkodás aranykorának” nevezünk. David Cordingly, a könyv egy újradadásának előszavában megjegyzi, hogy „Johnson írók és filmrendezők későbbi nemzedékeit ihlette, akik átvették történeteinek egyes elemeit, és megteremtették a kalóz ma ismert alakját. Ebben a képben valóság és fikció keveredik...”¹⁵ Az irodalom és a későbbi kalózfilmek témái tehát Johnsonnál jelennek meg először részletes adatokkal: térképek, rablások, hajócsáklázások, elásott kincsek, falábak, fél szemem fekete kötés, halálfejes zászló, papagáj a vállon stb. Johnson egész listákat állított össze kalózkokról, hajókról, amelyeken szolgáltak, az évről, amelyben elfogták őket (ezeket minden bizonnyal a tárgyalások jegyzőkönyveiből vette át), és megírta a 18. század legfontosabb angol-amerikai kalózsainak (Avery, Teach, England, Vane, Rackham, Davis, Low, Evans, Kidd) életrajzát. A könyvet már londoni megjelenésének idején is a közönség számára rendkívül vonzó illusztrációk egészítették ki, olyan kalózfigurákról, mint Blackbeard (Feketeszakáll, akit 1718-ban, egy tengeri csatában öltek meg), Mary Read, Anne Bonny (akiket 1720-ban állítottak bíróság elé Jamaicában) és Bartolomew Roberts (akit 1721-ben öltek meg ugyancsak tengeri ütközetben). Exquemelin kalózzal való feltételezett találkozásait figyelembe véve, vele szemben Johnson előnye, aki nem hajózott velük, és nem is találkozott velük soha (bár egy történész, Philip Gosse ennek az ellenkezőjét állítja¹⁶), abban rejlik, hogy számos és nagyon változatos dokumentumot használt. Perekből származó tanúvallomásokat és hivatalos feljegyzéseket (még hozzá többet, mint Exquemelin), tengerésztörténeteket, olyan, Angliából és a gyarmatokról származó újságcikkeket,

amelyek nem húzódoztak részletesen bemutatni az elítélteket, mint például a The London Gazette, The Daily Post, The British Journal, Applebee's Journal, The Boston News Letter.¹⁷ A 17. századdal szemben, amelyre Exquemelin utal, a tizennyolcadik gazdagabb és látványosabb történeteket kínált a tengeri rablásokról.

Ámbár lehettek más források is (a különféle helyi hivatalosságok részletes jelentései, mint például 1695-ből az amerikai gyarmatok vámhivatalai főfelügyelőjének, Edward Randolphnak munkája, *Jelentés a kalózkokról és azok leverésére tett intézkedésekről*). Az említett két könyv, különösen a Charles Johnsoné, a 17. századtól napjainkig kirajzolódó képzeletbeli kalózvilág eredeti pillérjeivé vált. E két könyv vitatható hitelessége féligazságokat szült, ma ebben a kontextusban kell látnunk történelmi forrásértéküket. A kalózkodás jelenségéről alkotott bizonyos típusú képzeletvilág megteremtéséhez hihetetlenül gazdag és hosszú életű mítoszvilágot kínálnak. Amikor valaki oldalakat szán X vagy Y kalóz életrajzának, mint Charles Johnson, vagy egyszerűen történetet kezd mesélni, már képtelenség elkerülnie az illető figuráról szóló legendák keveredését. A szóbeszédben, amely a korabeli újságírók információs forrása is volt egyébként (sőt az esküdteké is a tárgyalások során), egy hasonló figura cselekedetei olyan változásokon mennek keresztül, mint bármely más híres, legendás figuráé. (A „nyitott műként” felfogott „emberi tettről” és a „cselekménybe helyezésről” mint előzetes értelmezésről Paul Ricoeur beszél hermeneutikai esszéiben.) Innen odáig, hogy kialakítunk egy képet az illető figuráról, a hozzá kapcsolódó dolgokról és eseményekről, már csak egy lépés. Ez pontosan az „igazi” kép lesz, amely majd továbbhagyományozódik az utókorra.

Exquemelin és Johnson bizonyára nem is történelmi, tudományos cél szolgálatában írták könyveiket, hanem hogy kielégítsék a témára már kíváncsi közönség ízlését. Történeteik azonban híven követik az ilyen típusú, a valóság és szórakoztatás egymásra rakódott elemeiből kialakuló narráció törvényeit. Exquemelin és Johnson tehát csupán rögzített alakot adtak az egyik-másik kalózfiguráról spontánul keringő történetvariációknak, míg ezek afféle tematikus ciklusokká nem formálódtak, a folklórban keringő eposzokhoz (történetekhez) hasonlóan, melyeket Arnold van Gennep a pszichológiai szükségszerűségekhez hasonló „mentális aktivitás normális formájának”¹⁸ nevezett. Ugyanez az antropológus később azt állította, hogy még törvényszerűen, eskü alatt tett vallomások is a legendákhoz hasonlítanak, mert végső soron véleményfüggők, nem axiómák, hanem a hittel függenek össze. Egy rendkívüli esemény jelenlétében (márpedig a kalózzal kapcsolatos események kimerítik a rendkívüliség fogalmát) Van Gennep szerint az igaz leírások aránya mindössze 5-6 százaléknyi a hamisakhoz képest. Létezik tehát egy kollektív és egyéni deformálási hajlandóság, amely a megfigyelés¹⁹ pillanatában indul, és egy szöveg elmondásával és rögzítésével folytatódik. A Gennep által elemzett epikai mechanizmus a kalóztörténetekre is alkalmazható, amelyeket még mielőtt a két fent említett író írásban rögzített volna, szóban terjesztettek az utazó ügynökök, újságírók, kereskedők, tengerészek, zarándokok, misszionáriusok, állami hivatalnokok, jogászok, esküdtek, akik mind hajlottak a lokalizálás/delokalizálás, individualizáció/dezindividualizáció, temporáció/detemporáció típusú módosításokra, a hallgatóság érdeklődésének kénye-kedve szerint. Mihelyst egyszer rögzítették, a történet könnyebben megjegyezhetővé és továbbíthatóvá²⁰ vált, a témák már kialakult sablonok szerint szabadon kombinálódhattak újra meg újra más és más mesékkel, ugyanazon termékeny képzeletvilág égiske alatt. Az affektív logika, a szenzációéhség, a Jung-féle „aktív fantázia” ebben nyújt komoly segítséget. A nyugati kalózeoszok a preromantika és a romantika képzeletvilágában az Exquemelintől és Johnsontól származó legendák kereteit használták fel, és új árnyalatokat kölcsönöztek a történeteknek, miközben kiemelték azok hősi jellegét, és finoman átcúsztak az erőszakos tettek eufemizálásába. A jó

vadember, a szent primitívség, a mesebeli szépség, a forradalmár génusz és a gondviselészerűen megjelenő megmentők korában a kalóztörténetek is az uralkodó felfogáshoz idomultak, megédesítve a szigorú erkölcsiséget és egyértelműen szembe fordulva a valósággal. Ezt később egyes szigorúbb és a „mentális tevékenységek normális formái alatt” minduntalan rejtett „igazságot” kereső, történészek²¹ fel is rótták.

E tengeri képzeletvilág átcsúszásának problémája a kereskedelmi szféra felé az esztétikummal való bánásmód modern paradigmájából fakad, amely egyfelől magányra kárhóztatja az írókat a technológiai fejlődés és a fogyasztói kultúra világában. (Ez a folyamat már a romantika idején elindult.) Másfelől arra kényszeríti a magas művészetet (implicit módon az irodalmat is), hogy szálljon le a szórakoztatás mindent átfogó és relativizáló vidékére. A kalózok, a kalózkodás és a tengeren játszódó elbeszélések ma olyan elemei a képzeletvilágnak, amelyek ha nem is a kulturális giccs körébe számíthatnak, de legalábbis gyermeki esztétikai opciónak tűnnek. A modern kulturális paradigma perspektívájából azonban részben megmenthetjük a kalóztörténeteket a hasonló értelmezéstől.

Matei Călinescu szerint a modernségnek két típusa létezik: egy a tudományos és technológiai fejlődéséért, a nyugati civilizáció történetének szakaszaként felfogott változat és egy másik, amelyet radikálisan polgárellel magatartás, az unalmas létből való kiábrándulás és az önszáműzés jellemez.²² Egy adott pillanattól kezdve a kalózirodalom megfelelt a menekülési vágy, a kompenzációs ábránd pszichikai követelményének, amely akkor alakult ki, amikor berobbant a technikai fejlődés, megszületett a középosztály, és új típusú szórakozási lehetőségekre lett szükség. A témáját tekintve más eposzokkal egyenrangú tengeri irodalom már a 19. századra másodlagos elbeszélői területté vált, ahova csak gyerekek vagy közepes intellektuális képességekkel rendelkező felnőttek teszik be a lábukat. A „klasszikus” kalózkodás amúgy is meggyengült, a nagy földrajzi felfedezések térképe már James Cook óta feltelt ismert helyekkel, lassan, egyenként eltűntek a titokzatos szigetek és tengerek. A 20. században, újabb és újabb elbeszélésformák megjelenésével (lélektani, realista, naturalista, esszéisztikus, expresszionista, dekadens stb.) és a romantikus menekülési vágy csillapodásával, a determinizmus és a kísérleti megismerés hatására a tengeri irodalom veszített jelentőségéből, és alacsonyabb esztétikai rendű polcokra száműzte önmagát.

Mégis, valamiféle általános hedonizmus áldozataként a posztmodern ember maga is menekülni szeretne a hétköznapok szorításából, méghozzá időben (múlt mind szüvenír, jövő mint SF projekt) és térben (egzotikus, képzeletbeli világok).²³ Anélkül, hogy rendelkezne egykori esztétikai presztízsével (már ha valaha volt neki), a kalózkorról és tengeri kalandokról szóló irodalom különféle elváráshorizontok számára kínál ilyen menekülési lehetőséget. Ugyancsak Matei Călinescu állítja a következőket: „A giccs közvetlen művészi eredménye a középosztályok sajátos időfelfogásából fakadó, fontos etikai mutációnak. Nagy vonalakban a giccs tekinthető reakciónak a változás terrorjára és a szekvenciákra bomló idő értelmetlenségére, amely idő egy irreális múltból halad egy ugyancsak irreális jövő felé. Ilyen körülmények között a szabadidő, amely a társadalom szempontjából mértékében is növekszik, úgy jelenik meg mint különleges teher, az üresség terhe. A giccs tehát alkalmas eszköznek tűnik arra, hogy »elüssük az időt«, kellemes kiszabadulás a pihenés és munka banalitásából. A giccs által kínált szórakozás csak egy rettenetes és érthetetlen unalom fonákja.”²⁴

A mai igényes olvasók számára a szórakoztatóipar reprodukál és sokszorosít egy olyan képzeletvilágot, amely valaha egyedi és magas volt. A tömegirodalom általánosító normája szerint a magas igény csökken, az értelem infantilizálódik. De ha hitelesen és esztétikai igényességgel közelednek hozzá, megteremthetik a művészetet, legalábbis elvezethetnek hozzá. „Végső soron a mai világban senki nem szabadulhat teljesen a giccstől, amely szükséges lépésként jelenik meg a hiteles esztétikai

tapasztalat örökre rejtőzködő célja felé vezető úton.”²⁵ Ha így van, akkor a klasszikus kalózkodás és a régi hajón való kalandozás a posztmodern, intelligens, választásai-ban őszinte ember számára gazdag menekülési lehetőség a tudás és az esztétikai tapasztalás világába. A vitorlázás, az elásott kincsekhez vezető térképek, a meglepetésekkel teli tengerek és szigetek megmaradnak a tudatalattinkban. Rég megcsonkított lehetőségek kifejeződéseként mi magunk, ha csak ideiglenesen is, de vágyunk azokra a dolgokra, amelyeket a kalózkodók még nyugodtan megtehettek.

Vallasek Júlia fordítása

■ JEGYZETEK

1. Gilbert Durand: *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*. Ed. Nemira, Buc., 1999. 116.
2. Számátalan fesztivált szerveznek ebben a témában, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, hogy a témaparkokról, számítógépes játékokról, rajzfilmekről, népszerűsítő honlapokról és más nyilvános megjelenési formákról ne is beszéljünk. Ezek időnként átléphetnek a kortárs történelembe is, mint például amikor egy kalózkodó ember (a standard ruhaváltozatban, háromszögletű, tollas kalapban, papagájjal a vállán, csizmában, szalonkabátban, letakart fél szemmel, kampóban végződő kézzel) politikai töltetű üzenetet próbált átadni Barack Obama amerikai elnök számára annak fehér házi irodájában.
3. David Cordingly: *Introduction*. In: *Uő: Under the Black Flag. The Romance and the Reality of Life Among the Pirates*. Random House Trade Paperbacks, New York, 2006. XIII.
4. Patrick Pringle: *Jolly Roger. The Story of the Great Age of Piracy*. W.W. Norton and Company Publishers, New York, 1953. 11. „Kinek-kinek személyes döntése, hogy Blackbeard, Kidd és Morgan történeteit unalmasnak tartja vagy sem. Az azonban tény, hogy a háromból egyikük nem volt kalóz. Konjunktúráról függ, hogy valamilyen másikat kalóznak tekinthetjük-e vagy sem, és semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy bármelyikük felháborítón kegyetlen lett volna.”
5. David Cordingly: i.m. 90.
6. Patrick Pringle: i.m. 272–273.
7. Uo. „A kalózkodás korának legfontosabb része egybeesik a rabszolgakereskedelem korával. Az erről szóló tényeket gyakran inkább minimalizálták, mintsem megvilágították a jóakarató szentimentalisták, akik azt a hibát is elkövették, hogy saját erkölcsi standardjuk alapján ítélték a múlt felett.”
8. Uo. 125.
9. Marcus Rediker: *Between the Devil and the Deep Blue Sea*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 286.
10. Uo. 254.
11. Uo. 284.
12. Pringle: i.m. 12–15.
13. Uo. 11.
14. Jack Beeching: *Introduction*. In: Alexander O. Exquemelin: *The Buccaneers of America*. Dover Publication, Inc. Mineola, New York, 2000. 20.
15. David Cordingly: *Introduction*. In: Captain Charles Johnson: *A General History of the Robberies and Most Notorious Pirates*. Lyons Press, Guilford, Connecticut, 2010. VIII.
16. Philip Gosse: *Istora pirateriei*. Editura Politică, Buc., 1975. 187.
17. David Cordingly: *Introduction*, i.m. XI.
18. Arnold van Gennep: *Formarea legendelor*. Editura Polirom, Iași, 1997. 121.
19. Uo. 121–122.
20. Uo. 134, 157.
21. Hasonló véleménye van például Philip Gosse-nak. „Általában véve a kalóz nem volt valami vonzó figura, minél többet tudunk meg róla, annál kevésbé vonzó. A romantikus kötekedő, akinek az öve tele van pisztolyokkal, a szájából pedig patakként buzog a káromkodás, jó téma az elbeszélések számára, de a valóságban meglehetősen kellemetlen. A romantikus és excentrikus kalózzal többnyire regényekben találkozunk, a valódi kalóz gyáva késelő volt, aki megölte az áldozatait, mert a halottak nem beszélnek.” i.m. 288.
22. Matei Călinescu: *Cinci fețe ale modernității*. Editura Polirom, Iași, 2005. 52–53.
23. Uo. 237.
24. Uo. 240.
25. Uo. 254.